

Наумкіна С.М.

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»*

Ковadlo Н.П.

кандидат політичних наук

ПАРАДИГМАЛЬНІ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ: «ТРАДИЦІЯ» ТА «СУЧАСНІСТЬ»

Анотація. В статті аналізуються моделі політичної еволюції людства, розглядається сутність демократичного транзиту як невід'ємної складової процесу переходу соціуму від парадигмальної моделі традиційного суспільства до моделі суспільства модерного типу.

Ключові слова: традиційне суспільство, модерністське суспільство, політична еволюція, політична девіація, сучасна цивілізація, глобальний політичний розвиток.

Виявлення специфіки процесу демократизації, як різновиду соціокультурних трансформацій, передбачає наявність у розпорядженні дослідника певної еталонної моделі політичної еволюції людства, яка відображає на загальнотеоретичному рівні сутність основних парадигм соціального устрою та пояснює причини, засоби та особливості переходів від однієї з цих парадигм до іншої. Приймаючи до уваги концептуальну схему М. Вебера, згідно з якою магістральний розвиток людських спільнот відбувається у напрямку від домінування ірраціональних, афективних, інерційних принципів соціально-політичної взаємодії до ціле-раціональних інваріантів індивідуальної та групової інтеракції, можна вважати виправданим сприйняття сутності демократичного транзиту як невід'ємної складової процесу переходу конкретного соціуму від парадигмальної моделі традиційного суспільства до моделі суспільства модерного типу. Іншими словами, стверджується тезис про розгортання політичної еволюції між двома полюсами соціального устрою — «Традицією» та «Сучасністю».

Прийняття цієї відправної тези одразу ж актуалізує питання про ступінь об'єктивності, природності цих двох парадигм існування людських спільнот. Чи відображають такі концепти, як «Традиція» та «Модерн» реальний стан речей, що склався еволюційно, природно, чи вони лише фіксують наслідки цілеспрямованої інжинірингової

діяльності певних груп та осіб, які на власний розсуд визначали основні параметри функціонування «своїх» спільнот? По-суті, йдеться про традиційну для суспільствознавства дискусію конструктивістів та примордиалістів. Перші, такі, як наприклад Е. Гідденс та В. Ачкасов, наголошують на штучній природі й Модерну і Традиції. Зокрема, за їхньою інтерпретацією, остання є «процесом реконструювання чи реінтерпретації минулого», який відбувається у відповідності до потреб та інтересів певної соціальної групи [1, 175].

На противагу конструктивістам, прихильники примордиалізму вважають, що традиційність, як основний атрибут звичаю, це *modus vivendi* певної групи, який успадковується від попередніх поколінь, а не постає як наслідок свідомого конструювання чи реінтерпретації [2, 182]. Не заглиблюючись у цю надзвичайно важливу дискусію, можна вважати за доцільне прийняти компромісну позицію, згідно з якою є два основних способи формування феноменів Традиції та Модерну. Перший — це еволюційний розвиток. Важко собі уявити існування традиційного або модерного суспільства без наявності об'єктивних для цього умов: певного рівня розвитку економіки та відповідних економічних відносин, особливостей культури, свідомості, поведінки широких кіл населення тощо. З іншого боку, будь-який соціум потребує і в постійній корекції тих відхилень, що неминуче виникають під час функціонування всіх його спеціалізованих підсистем. Не менш актуальними є й завдання ідеологічного забезпечення функціонування суспільства, реалізація яких цілком покладається на привілейовані групи та відображає зміст другого можливого способу визначення фундаментальних параметрів соціальності — цілеспрямованого конструювання.

За будь яких умов, і традиційне, і модерне суспільства характеризуються певним рівнем розвитку політичної свідомості, специфікою соціальної структури, динамікою різнопланових соціальних

процесів, моделями реалізації владних відносин, принципами діяльності державних структур тощо.

Історично першою моделлю облаштування соціального буття було так зване «традиційне суспільство». Згідно з методологією, прийнятою авторами статті, традиційне суспільство тлумачиться не лише як аналітичний конструкт політологічного аналізу, але й як унікальний алгоритм функціонування соціальної системи та самодостатній антропологічний проект. Традиційність, як і будь-яка інша соціокультурна стратегія, передбачала забезпечення соціального ладу шляхом гармонізації багатьох мультистабільних станів та синхронізації великої кількості ритмів та режимів. В її межах відбувався тривалий процес хабітуалізації – постійне напрацювання культурних констант певної спільноти. Цей процес передбачав типізацію соціальних дій, їхню інституціоналізацію в усній, а згодом і письмовій традиції, мінімізацію соціальної енергії, яка витрачалася під час налагодження індивідуальної і групової інтеракції тощо. Паралельно відбувалося й ствердження засад для ефективного соціального контролю над діяльністю індивідів та їхніх груп.

Системні характеристики традиційного суспільства забезпечувалися фундаментальними властивостями самого феномену традиції, до яких слід віднести наступні:

1. Варіативність. Постаючи певною мірою як інертний феномен, традиція дозволяла здійснювати селекцію зовнішніх та внутрішніх викликів до соціокультурного змісту, забезпечуючи його еволюцію у відповідності з нагальними, адаптованими потребами.

2. Телеологічність. У традиційному закритому суспільстві найвищою цінністю поставала незмінність та передбачуваність буття. Традиція задовольняла потребу індивідів у виявленні універсального сенсу світобудови. Останній надавав людям зразок ідеального ладу, що існував у часи «золотого віку» людства чи конкретної спільноти.

3. Ретроспективність та міфологічність. В межах традиції сучасність тлумачилася як процес невідвортної деградації. Сьогодні, що сприймалося як занепад, протиставлялося абсолютизоване минуле, як символ повноти буття. Минуле було своєрідним символом, моделлю чи архетипом, який містив у собі рецепти подолання актуальних проблем та задавав людській діяльності певний різновид пророцького динамізму.

4. Вибірковість та міфологічність. Традиція завжди була певним інформаційним фільтром, за допомогою якого спільнотою відкидалася вся та інформація, що суперечила загальним колективним уявленням і загрожувала сталим формам колективних та індивідуальних ідентичностей.

Згадана вже міфологічність традиції забезпечувала її пояснювальну «пластичність» та відкривала широкі можливості для узгодження конфліктних цінностей та альтернатив в межах єдиної світоглядної системи.

5. Авторитарність. Апелюючи до досвіду минулих поколінь та забезпечуючи виживання спільноти в цілому, традиція жорстко обмежувала простір для індивідуальної інноваційної активності, віддавала перевагу колективному макрокосму над індивідуальним мікркосмом.

Завдяки цим системним властивостям феномену традиції, останній виконував у житті людських соціумів наступні функції:

– забезпечення успадкування ціннісного коду спільноти під час історичної зміни поколінь;

– встановлення ідентичності суспільства, ствердження його культурних відмінностей від «інших»;

– підтримка стабільності людських колективів безвідносно до їхньої локальної специфіки. Така «онтологічна спеціалізація» робила легітимними навіть найконсервативніші кастові системи;

– визначення норм соціальної інтеракції, її контроль та корекція. Традиція задавала стандарти групового поведінкового коду;

– реалізація антропологічного проекту «традиційної» людини. Тобто, функціональна потужність традиції, як регулятора соціальності, обумовлюється її глибокою вкоріненістю у масовій та індивідуальній свідомості членів доіндустріального суспільства. Визначними рисами традиційного типу свідомості, з точки авторів статті, можна вважати наступні:

1. Холізм, що на ментальному рівні проявляється у наявності внутрішньо несуперечливої картини світу, в якій ціле має беззаперечну перевагу над окремими його складовими. На рівні практичному, холізм свідомості втілюється у переконанні в доцільності претензій всього колективу на рівну участь у розподілі матеріальних та духовних благ, незалежно від внеску кожного окремого індивіду. Саме тому, традиційна свідомість завжди тяжіє до цінностей комунітарного неструктурованого соціуму, навіть попри реально існуючу ієрархію каст та станів.

2. Стереотипність та біполярність.

3. Інверсійність, що поставала як унікальна траєкторія розвитку ментальних феноменів. Вона характеризувалася різким, а іноді й миттєвим переходом від одного полюсу дуальної опозиції когнітивних операцій до протилежного, і навпаки.

4. Циклічний динамізм.

5. Емоційність та консерватизм з переважанням песимістичних оцінок майбутнього.

Комплекс наведених фактів дає можливість зробити висновок про те, що, постаючи як самодостатній комплекс культурних артефактів та ментальних феноменів, традиція у доіндустріальному соціумі виконувала роль своєрідного базису, на якому ґрунтувалася вся «надбудова» соціальних та політичних відносин.

Фіксуючи цю особливість, російський дослідник О. Дугін вважає, що соціальна структура традиційного суспільства може бути уподібнена піраміді: внизу — кількісний аспект (маси), на верху — якісний (еліти). Чим вище місце в піраміді, тим менше рівних між собою елементів, тим більше якості, і навпаки [3, 296]. За умов вертикального розшарування, більш властивого так званому «архаїчному суспільству» (первинна ланка розвитку суспільства «традиційного»), соціальна мобільність повністю виключається. Максимум, на що може сподіватися соціальна група чи окремі її представники, — це підвищення (або пониження) рівня матеріального споживання, але навіть це не впливатиме на їхні статусні характеристики. Єдиним шляхом змінити свій соціальний статус за таких умов є шлях «переродження». Саме він дає можливість правлячій еліті здійснювати селекцію найталановитіших представників «другорядних» станів чи каст та інкорпорувати їх до своїх лав. Простежується й зворотна логіка. Така, досить консервативна, «соціальна політика» традиційних колективів, окрім світоглядних, має й важливі об'єктивні підстави. Справа в тому, що завдяки специфічному способу виробництва та відносно невисокому рівню розвитку виробничих сил, у традиційному суспільстві відбувається досить мляве накопичення «культурного ресурсу». Добре відомий марксистський «надлишковий продукт» тут є вкрай невеликим і представленим, таким чином, переважно продуктами безпосереднього споживання. Відповідно, правляча еліта вимушена вдаватися до редистрибутивних практик, які стають можливими лише за умов авторитарного правління.

Незважаючи на наведені вище факти, помилковим було б вважати традиційне суспільство абсолютно статичним та позбавленим інновацій. Як зазначає О. Дугін: «У світі традиції були періоди, коли виникали «нові релігії», «нові культури», «нові режими»... Але «новизна» не зачіпала основних парадигмальних моментів, які складають сутність традиції. Це була новизна в межах традиції, а не за її кордонами» [4, 267].

Є підстави твердити, що, попри всю свою усталеність, і сама традиція здатна до змін. Але такі трансформації є поодинокими, тривають протягом життя декількох поколінь і радше є виключенням із загального правила, ніж самостійним трендом.

В межах традиційного суспільства консерватизмом відрізняються не лише процеси, що відбуваються в його соціальній структурі, але й відносини влади. Сама традиція передбачає відтворення певного спадкоємного типу владних відносин, що є іманентним даному колективу. Проте, попри регіональні, культурні та історичні особливості реалізації владних відносин в традиційних суспільствах, можна визначити найбільш загальні риси сфери Політичного доіндустріального світу.

Перш за все, це централізація влади. Основним законом, за яким розгортався політичний процес в доіндустріальному соціумі, був «Закон вічного повернення» [Див.: 5]. Мається на увазі принципова неможливість участі у політико-владних відносинах представників «другорядних» станів та каст. Політична взаємодія була справою виключно традиційних елітарних груп, які змагалися за володіння владою й періодично змінювали свій статус із владного на опозиційний. Не менш важливими характеристиками політичного життя епохи Традиції були патерналізм та домінування вічової культури локальних спільнот. Однією з соціокультурних особливостей традиційного суспільства була екстраполяція локальних культурних та організаційних форм, які нівелювали людську особистість на більш широку спільноту, державу в цілому. У поєднання зі згаданими вже уявленнями щодо підпорядкованості соціального середовища людини природним циклам, вона створювала плодюче підґрунтя для персоналізації політики. Звідси й поширення у широких масах апокаліптичних очікувань та особлива інтенсивність політичного процесу періоду біфуркації тощо.

Третя важлива риса сфери Політичного у традиційному суспільстві — це сакралізація влади. Доіндустріальний світ передбачав наявність синкретичної системи соціального контролю, яка діалектично поєднувала в собі вплив політичних та релігійних настанов на суспільне життя. Як зазначає Ф. Фукуяма, у традиційних культурах влада ґрунтувалася не стільки на ефективній мережі інститутів, скільки на моральному вихованні широких мас, яке гарантувало узгодженість фундаментальних соціальних структур [6]. Такий зв'язок суспільства та держави, заснований на глибоко вкоріненому у свідомості громадян моральному кодексі, набував рис внутрішнього, особистісного, психологічного і безпосереднього та передбачав існування певного суб'єкту (окремої особи, або держави в цілому), на який би він замикався.

Патерналістські очікування з боку широких народних мас, централізаторська політика, впроваджувана елітарними групами та кланами, логічно обумовили й четверту характерну рису політичного життя традиційного суспільства —

вороже ставлення влади до інституту приватної власності. Від добре відомих «палацових господарчих комплексів» Крито-Мінойської цивілізації до колгоспів СРСР, політичні інститути Традиції прагнули максимально обмежувати та контролювати приватновласницькі інтенції обивателів. Як зазначає відомий фахівець з проблем традиційного Сходу Л. С. Васильєв, основним ресурсом могутності держави було володіння ресурсами колективу. «Влада породжує поняття та уявлення про власність, власність народжується як функція володарювання та влади. Влада і власність є нероздільними» [7, 69].

У світовому суспільствознавстві протягом останніх двох століть точиться жвава дискусія щодо причин кризи традиційного суспільства та початку переходу людства до парадигми Модерну або Сучасності. Наукові концепції, присвячені спробам дати відповідь на це питання, надзвичайно полярні. На одному полюсі знаходяться автори, на зразок британського історика — неомарксиста Е. Хобсбаума, які пов'язують причини цієї фундаментальної цивілізаційної трансформації з поступовим накопиченням якісних змін у всіх спеціалізованих підсистемах суспільства, та звертають увагу на економічні та освітні чинники переходу. На другому полюсі розташовані такі автори, як І. Уоллерстайн та Л. С. Васильєв, які схильні розглядати наступ Модерну як наслідок віддаленої у часі випадкової мутації, що відбулася в людській культурі в обмеженому регіоні (Середземномор'я), в унікальних природно-географічних (острівна та материкова Греція) та політичних (раптова гибель традиційної Крито-Мікенської цивілізації) умовах. Першим проявом цієї соціокультурної та політичної девіації вони вважають Античність, а повною еманациєю її сутності — сучасну капіталістичну цивілізацію [Цит. за: 8].

Як зазначають сучасні дослідники процесів суспільно-політичного транзиту, успішний наступ Модерну передбачає наявність в транзитних суспільствах принаймні деяких із необхідних цінностей (трудова етика) чи соціальних ознак, які давали б змогу ефективно адаптуватися до зовнішніх та внутрішніх викликів. Адже зіткнення Традиції та Сучасності відбувається, перш за все, між культурними цінностями, формами способу життя, переважанням орієнтацій на статику чи динаміку.

Модернізація потребує зростання адаптивного потенціалу соціальної системи, яка опиняється у зовнішньому середовищі, фундаментальні параметри якого постійно ускладнюються. Перш за все, це стосується вирішення центральної проблеми внутрішньої інтеграції самої системи, подолання негативних наслідків домінування локальних

соціальних та етнічних ідентичностей, ліквідації прірви між елітами та масами населення. У культурному і ментальному вимірах перехід до Модерну передбачає зростання відкритості, раціональності, індивідуалізму, орієнтацію на особистісний успіх, свідомі форми солідарності. Як наслідок, першим проявом початку модернізації соціуму стає розрив традиційних соціальних зв'язків. Тому, у вимірі політичному, модернізація стимулює нагальність потреби вироблення концепту громадянства та радикальне переформатування владних відносин.

Ця взаємодія індивідуальних і колективних інноваційних та традиційних тактик і стратегій породжує надзвичайно привабливі у дослідницькому сенсі артефакти «соціального кентаврізму». Феномен соціального кентаврізму можна без перебільшення вважати найпоширенішою хворобою транзитного суспільства. Механічне поєднання окремих елементів Сучасності і Традиції в межах єдиного соціального організму створює складну, внутрішньо суперечливу структуру з великою кількістю розривів, конфліктів та суперечностей.

З точки зору авторів статті, доцільно прийняти концепцію російської дослідниці І. Яковенко, згідно з якою найпоширенішою соціокультурною моделлю лімітрофу Традиції та Сучасності слід вважати модель варварства [9, 66].

Як інтегральний результат проявів суперечливої природи «кентравричного соціуму» можна вважати процеси всебічної варваризації міжособистісних стосунків, побуту, способу життя, технологій та середовища людського існування в цілому.

Як вже зазначалося, «кентаврічний» варварський соціум може бути і тимчасовою перехідною ланкою від Традиції до Сучасності, і довготривалим соціокультурним та політичним паттерном існування великих людських спільнот. Рано чи пізно варварській спільноті доведеться зробити вибір або на користь вже апробованої іншими колективами парадигмальної моделі Сучасності, або, прикриваючись риторикою пошуку «третього шляху», спробувати реконструювати системні параметри Традиції.

Фундаментальними характеристиками Сучасності, як самостійної парадигми суспільно-політичного розвитку, слід вважати наступні: раціональність, утилітаризм і пов'язана з ним нова ментальність, індивідуалізм, інноваційність. За визначенням У. Еко, саме новизна є основним критерієм модерну [10].

Здатність людини Сучасності до інноваційної діяльності виявилася значно вище здатності людства підтримувати стабільність та усталеність своїх соціальних структур. В результаті, колективні

розчарування у спроможності модернізації вирішити найбільш актуальні проблеми у перспективі життя принаймні одного покоління підштовхують окремі спільноти до спроб реконструкції минулого, яке, пропорційно до негарздів осучаснення, починає сприйматися все більш позитивно. Йдеться про феномен традиціоналізму як явища періоду модерної історії.

На противагу теоретичним постулатам послідовників М. Вебера, які змальовують наступ модерну як процес раціоналізації політики, а традицію, як домінування ірраціональних зразків легітимності влади, традиціоналізм пропонує свою специфічну концепцію раціональності. Її особливість полягає у широких апеляціях до колективного розуму, який було накопичено досвідом багатьох поколінь.

Розвиток сучасного глобального політичного процесу не дає можливості прогнозувати перспективи переростання традиціоналізму у альтернативний Сучасності соціокультурний проект. Проте саме існування цього феномену створює можливість для корекції тих девіацій, що виникають під час функціонування модерних суспільств, робить сучасну цивілізацію більш плюральною і, відтак, стабільнішою.

Таким чином, сформульована авторами статті концептуальна модель політичної еволюції людства, згідно з якою остання розгортається між полюсами Традиції та Сучасності та має два метисних інваріанти (перехідний — варварство й інверсійний — традиціоналізм), дає можливість виявити та урозуміти особливості функціонування європейських політичних систем доби «третьої хвилі» демократизації.

Література

1. Ачкасов В. А. Трансформация традиций и политическая модернизация: феномен российского традиционализма / В. А. Ачкасов // *Философия и социально-политические ценности консерватизма в общественном сознании России (от истоков к современности)* : сборник статей. — СПб : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2004. — Вып. 1. — С. 173-191.
2. Красиков С. А. Политические риски детрадиционализации / С. А. Красиков // *Полис*. — 2008. — № 5. — С. 180-187.
3. Дугин А. Г. *Философия политики* / А. Г. Дугин. — М. : Арктогея, 2004. — 616 с.
4. Дугин А. Г. Вказ. работа.
5. Пятков Н. А. Архетип изменения: его роль и место в архаическом мифомышлении / Н. А. Пятков // *Известия уральского государственного университета*. Серия: *Общественные науки*. — 2008. — Вып. 5. — Режим доступа : [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0057\(04_05-2008\)&doc=/content.jsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0057(04_05-2008)&doc=/content.jsp)
6. Фукуяма Ф. *Главенство культуры* / Ф. Фукуяма [Электронный ресурс] — Режим доступа к журн.: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/Fuk_Glkult.php.
7. Васильев Л. С. *История Востока* : в 2 т. / Л. В. Васильев. — Т. 1. — М. : Высшая школа, 1994. — 495 с.
8. Валлерстайн И. *Анализ мировых систем и ситуация в современном мире* : пер. с англ. / И. Валлер-

стайн // перевод П. М. Кудюкина, под общей редакцией Б. Ю. Кагарлицкого. — СПб : Университетская книга, 2001. — 416 с.

9. Яковенко И. Г. *Цивилизация и варварство в истории России. Варварство как социологическая модель* / И. Г. Яковенко // *Общественные науки и современность*. — 1995. — № 4. — С. 66-78.

10. Эко У. *Иновация и повторение. Между эстетикой модерна и постмодерна* / У. Эко [Электронный ресурс]. — Режим доступа к журн.: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Eko/Inn_Povt.php.

Наумкина С.М., Ковadlo Н.П. Парадигмальные модели политической эволюции: «Традиция» и «Современность». — Статья.

Аннотация. В статье анализируются модели политической эволюции человечества, рассматривается сущность демократического транзита как неотъемлемой составляющей процесса перехода социума от парадигмальной модели традиционного общества к модели общества современного типа.

Ключевые слова: традиционное общество, модернистское общество, политическая эволюция, политическая девиация, современная цивилизация, глобальное политическое развитие.

Naumkina S.M., Kovadlo N.P. Paradigmatic models of political evolution: «Tradition» and «Modernity» — Article.

Summary. The article analyses models of political evolution of humanity, studies the essence of democratic transit as an integral part of the process of the society transition from the paradigmatic model of traditional society to the model of society of modern type.

Key words: traditional society, modernistic society, political evolution, political deviation, modern civilization, global political development.